

УДК 342.951

DOI <https://doi.org/10.32836/2521-6473-2019-1-37-43>

А. О. Пахомова, кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Білоцерківського національного аграрного
університету

ПРАВОВІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ КЛАСТЕРНИХ ФОРМУВАНЬ В АГРАРНІЙ СФЕРІ

Стаття присвячена аналізу адміністративно-правових засобів впливу на інтеграційні процеси в науковій сфері для визначення оптимальних можливостей управління інноваціями в аграрних кластерах. Розкрито сутність поняття наукових кластерів в аграрній сфері, визначено шляхи вдосконалення системи управління наукою шляхом надання можливості забезпечення функціонування науково-лабораторних майданчиків на території конкретних виробників продукції та побудови відносини як із виробниками, так й іншими учасниками кластера на принципах безперервного пошуку підвищення якості та кількості виробленої продукції.

Ключові слова: наукові кластери, аграрна сфера, інновації, адміністративно-правове регулювання, аграрна наука, управління наукою.

A. O. Pakhomova. Legal framework for clusters development in agrarian sphere

The article is devoted to the analysis of administrative and legal means of influencing the integration processes in the scientific sphere in order to determine the optimal possibilities of management of innovations in agrarian clusters. The essence of the concept of scientific clusters in the agrarian sphere is revealed, ways of improving the system of science management by providing the possibility of ensuring the functioning of scientific laboratories on the territory of specific producers of products and building relationships with both producers and other members of the cluster on the principles of continuous search for improving the quality and quantity produced products.

The cluster form of organization of agrarian science determines the possibility of creating a system in which all participants are interested in the real success of themselves and the whole association. At the same time, the authorities can act as coordinators, facilitate the implementation of mechanisms for settling complex periods of formation and development through legislative and material support.

The organizational basis for the management of all interconnected elements of the scientific and production agrarian cluster should be a kind of integration center, which distributes the powers and responsibilities between the participants. The center should include representatives of all structural elements, administrative authorities, science and education, and representatives of infrastructure units.

The agrarian scientific and production cluster should identify such a network of interrelated organizations that would focus on research centers, agrarian institutions, production companies, equipment suppliers, technology, raw materials, materials and other organizations that would complement each other in reaching the same geographic area. economic and scientific effect, and enhance the competitive advantages of individual companies and, consequently, the cluster as a whole by combining horizontal and vertical integration.

The role of regional authorities in the success of the cluster form of organization of agrarian science is significant. Authorities should stimulate the formation of such cluster systems, primarily through their preferential lending, taxation, legal support.

Key words: scientific clusters, agrarian sphere, innovations, administrative-legal regulation, agrarian science, science management.

© А. О. Пахомова, 2019

Постановка проблеми. Проблема економічного зростання актуальна для будь-якої держави загалом, її територій і галузей. Якщо немає економічного зростання, суспільство залишається в межах відновного й навіть звуженого відтворення. Критерії економічного зростання змінюються залежно від технологічного укладу. В умовах шостого технологічного укладу поряд з основними критеріями, до яких належать темп зростання ВВП, зміна структури вироблених матеріальних благ і послуг, темп зростання продуктивності суспільної праці, використовуються додаткові: розширення виробництва якісно нових засобів виробництва й технологій; збільшення випуску якісно нових продуктів і послуг за зростання продуктивності праці й попиту; відносне зниження витрат у розрахунку на приріст споживчого ефекту; широке використання інформаційних технологій, що забезпечують оновлення різних елементів технологічного укладу.

Необхідність економічного захисту національних інтересів України в аграрній сфері й забезпечення продовольчої безпеки можливі шляхом максимального використання національних ресурсів і досягнення конкурентоспроможності галузі. Але науково-обґрунтована система економічного зростання АПК, орієнтована на рішення національних завдань, на жаль, має суто декларативний характер.

Інвестиції в основний капітал у сільському господарстві недостатні для інтенсифікації виробництва та його динамічного розвитку. Аграрна сфера характеризується низькою інвестиційною привабливістю. Стримуючими факторами є довгостроковий характер інвестування, відсутність повноцінного конкурентного середовища, наявність альтернативних варіантів вкладень фінансових ресурсів у привабливі галузі. Аналіз структури інвестицій в основний капітал свідчить, що за останні роки ця структура практично не змінилася: частка інвестицій у сільське господарство порівняно мала і значно поступається іншим галузям.

Змінити ситуацію можуть кластерні технології. Їх використання додасть не тільки позитивної динаміки АПК, а й імпульс розвитку всієї економічної системи з урахуванням національних пріоритетів і соціальної відповідальності [1].

Кластерна форма організації аграрної науки визначає можливість створити систему, в якій усі учасники зацікавлені в реальному успіху як себе, так і всього об'єднання. При цьому органи влади можуть виступати в ролі координаторів, сприяти реалізації механізмів урегулювання складних періодів становлення та розвитку завдяки законодавчій і матеріальній підтримці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останнім часом багато уваги з боку як економістів, так і юристів приділяється умовам створення та функціонування наукових кластерів у тому числі й в аграрній сфері. Окремі аспекти визначених питань розглядалися в працях О.В. Мазуренко, І.В. Гиренко, В.І. Курила, П.Т. Саблука.

Мета статті – аналіз адміністративно-правових засобів впливу на інтеграційні процеси науки для визначення оптимальних можливостей управління інноваціями в аграрних кластерах. У результаті такої інтеграції аграрна наука має можливість мати науково-лабораторні майданчики на території конкретних виробників продукції й вибудовувати відносини як із виробниками, так й іншими учасниками кластера на принципах безперервного пошуку підвищення якості та кількості виробленої продукції.

Виклад основного матеріалу. Необхідно усвідомити, що стійке економічне зростання забезпечити тільки ринковими механізмами неможливо. Треба базуватися на трьох системотворювальних елементах: ринок, державне регулювання й соціальна стійкість. За підтримки держави кластерні технології в аграрній сфері дадуть змогу активізувати ринкові механізми та забезпечити соціально-економічну динаміку АПК.

Агропромисловий кластер – це територіально локалізована, інноваційно спрямована інтегрована структура, основана на угоді про співпрацю незалежних суб'єктів господарюван-

ня. Мета структури – формування стратегічної платформи для розвитку агропромислового виробництва. На думку багатьох економістів, регіони, на території яких організовані кластери, стають лідерами економічного розвитку. Створення агропромислових кластерів особливо актуально для тих регіонів, де агропромислове виробництво забезпечує значну частку валового регіонального продукту. Кластерні структури більше відповідають новим економічним умовам, сприяють підвищенню конкурентоспроможності АПК регіону, забезпечують його інноваційний розвиток.

Кластери активізують підприємництво, так як високий ступінь спеціалізації стимулює створення нових фірм, орієнтованих на певну ринкову нішу, і за рахунок переважання горизонтальних інтегрованих зв'язків знижує бар'єри «входу» нових учасників в кластерні освіти. Економічна стійкість організацій, що входять у кластер, досягається за рахунок доступу до ресурсів, трансферу знань і технологій, партнерських відносин, формування особливої конфігурації прав власності на різні об'єкти, що забезпечує більш ефективне їх використання. У свою чергу, підвищення стійкості господарюючих суб'єктів АПК регіону створює основу для його загальної позитивної динаміки. Збільшуються податкові надходження до бюджетів різних рівнів, поліпшується матеріально-технічна база, підвищується інвестиційна привабливість регіону. Варто зазначити й значення комплексного знання, отриманого за рахунок з'єднання в кластері фундаментальної науки, НДДКР, виробництва, збуту й реалізації готової продукції.

Традиційне управління через розподіл регіональної економіки на галузі втрачає дієвість, так як на перший план виходять взаємозв'язки фірм і організацій, які мають міжгалузевий характер. Тому управляти необхідно зв'язками, що й дає змогу забезпечити кластерний підхід. При цьому не тільки підвищується ефективність взаємодії технологічно пов'язаних організацій, а й виникають партнерські відносини між бізнесом, державою, торговими асоціативними структурами, дослідними й освітніми установами [1, с. 59].

Підхід до розвитку регіонального АПК, оснований на кластерах, знаходить все більше визнання в нашій країні. Усвідомлення необхідності інноваційного розвитку АПК, прагнення забезпечити збалансованість регіональної економічної системи на основі відновлення виробничо-господарських зв'язків, максимізувати використання економічного потенціалу територій активізують зусилля місцевої влади щодо формування різного виду регіональних аграрних кластерів.

У зв'язку з цим усе більш актуальними стають питання регіональної спеціалізації й кооперації, пошуку конкурентних переваг регіонів.

Кластерні технології в АПК регіонів, на жаль, використовуються не в тому масштабі, який міг би забезпечити динамічний розвиток цієї життєво важливої галузі економіки. Як стримувальні чинники варто зазначити відсутність законодавчої та нормативно-правової бази, недостатнє методичне опрацювання процесів кластеризації, низьку зацікавленість органів влади. У Єдиній комплексній стратегії розвитку сільського господарства та сільських територій на 2015–2020 роки в принципі поняття «кластер» відсутній, немає нормативно-системної основи для розвитку кластеризації в АПК.

Безсумнівно, кластерні технології можна розглядати як головний засіб у вирішенні зазначених проблем. Ці проблеми мають глибокий і системний характер. Але їх використання не виключає можливості застосування інших форм і засобів, що забезпечують економічне зростання АПК в регіонах.

Економічна стійкість регіонального АПК можлива лише на основі інноваційного розвитку всіх сфер, що входять у комплекс, модернізації переробного та аграрного секторів АПК, впровадження енергозберігаючої техніки й технології, активізації інтелектуальних ресурсів, оптимального поєднання ринкових механізмів і державного регулювання економіки. Саме всі

ці чинники можуть бути використані в рамках кластерного підходу до розвитку агропромислового комплексу.

Одним із найважливіших етапів розвитку міжнародної економіки є формування галузевої й міжгалузевої інтеграції. Аграрії бачать в інтеграції можливість формування міцної ринково-стійкої структури, здатної протистояти міжрегіональній і міжнародній конкуренції, основою якої має стати науково-виробнича інтеграція [2, с. 174].

Кластерна форма організації аграрної науки визначає можливість створити систему, в якій усі учасники зацікавлені в реальному успіху як себе, так і всього об'єднання. При цьому органи влади можуть виступати в ролі координаторів, сприяти реалізації механізмів урегулювання складних періодів становлення та розвитку завдяки законодавчій і матеріальній підтримці.

Особливо актуальна кластерна форма аграрної науки для високоризикових напрямів сільського господарства, продукція яких є більш еластичною, має сезонний характер. Аграрний науково-виробничий кластер повинен визначати таку мережу взаємопов'язаних організацій, яка зосередила б на одній географічній території науково-дослідні центри, аграрні інститути, виробничі компанії, постачальників обладнання, технологій, сировини, матеріалів та інші організації, які взаємодоповнюють один одного в досягненні господарського й наукового ефекту, підсилюють конкурентні переваги окремих компаній, отже, кластера загалом шляхом поєднання горизонтальної й вертикальної інтеграції. У результаті такої інтеграції аграрна наука має можливість мати науково-лабораторні майданчики на території конкретних виробників продукції та вибудовувати відносини як із виробниками, так й іншими учасниками кластера на принципах безперервного пошуку підвищення якості та кількості виробленої продукції.

Роль органів регіональної влади в успіху кластерної форми організації аграрної науки надзвичайно велика. Влада повинна стимулювати формування таких кластерних систем перелусім через їх пільгове кредитування, оподаткування, юридичний супровід і підтримку.

Підводячи підсумки, варто сказати, що кластерна форма організації аграрної науки може стати досить актуальною, освіта й наука зможуть розкрити тут свої можливості [3, с. 56].

Формування й розвиток територіальних і міжгалузевих кластерів є одним із основних методів активізації інноваційних процесів у ринкових умовах.

Регіональний кластер – це мережева структура, яка включає представників влади, бізнес-спільноти, наукові установи, організації громадянського суспільства в регіоні, згуртовані навколо ядра конкурентоспроможної економічної діяльності. Територіальна концентрація (спеціалізація), поєднання кооперації та конкуренції забезпечують підприємствам кластерів сумарні конкурентні переваги порівняно з окремими підприємствами, що підвищує їхні експортні можливості.

До складу кластера входять підрозділи регіональної й муніципальної влади, які нерідко мають істотний вплив на процеси його формування та розвитку. Уся діяльність кластерів у регіонах здійснюється на підставі проведеної кластерної політики муніципальних і державних органів влади щодо створення й підтримки розвитку кластерів на конкретних територіях. Зазначеною політикою передбачається проведення заходів нормативно-правового забезпечення, а також інвестиційні, фінансово-бюджетні механізми, інформаційне забезпечення заходів, що проводяться.

Загальну характеристику сучасного кластера в умовах функціонування на території регіону можна представити як складну струнку систему господарювання з багатьох напрямів інноваційної та інших видів діяльності.

Існує безліч прикладів, які доводять, що в сучасній економіці основними учасниками конкурентної боротьби поступово стають не окремі підприємства, а кластери за участю малих,

середніх і великих підприємств. Сьогодні популярність кластерного підходу така, що великі транснаціональні компанії під час розміщення складальних виробництв вибирають за інших рівних умов ті регіони, в яких сформовані кластери постачальників.

Найважливішою особливістю кластерної системи господарювання є її інноваційна спрямованість. Найбільш успішні кластери формуються там, де здійснюється або очікується «прорив» у галузі техніки й технологій виробництва з подальшим виходом на нові «ринкові ніші». У зв'язку з цим багато країн, як економічно розвинених, так і тільки початківців формування ринкової економіки, все активніше використовують «кластерний підхід» у формуванні та регулюванні своїх національних інноваційних програм [4, с. 204].

Досвід використання кластерів у зарубіжних країнах показує, що такий підхід є основою для конструктивного діалогу між представниками підприємницького сектора й держави. Він дає змогу підвищити ефективність взаємодії приватного сектора, держави, торгових асоціацій, дослідницьких та освітніх установ в інноваційному процесі.

У Канаді значна увага приділяється кластерному підходу до організації наукових досліджень. В агропродовольчій сфері одним із найбільш відомих регіональних інноваційних кластерів є кластер сільськогосподарських біотехнологій у канадській провінції Саскачеван. На початковому етапі розвитку кластера в 80-х роках минулого століття дослідні та впроваджувальні роботи стосувалися питань генетики й селекції рослин (зернові, олійні, бобові, кормові трави), а також здоров'я та харчування тварин. Нині набули поширення роботи щодо використання біотехнологій у галузі біоенергетики, охорони навколишнього середовища, поліпшення здоров'я населення. Кластер став слугувати основою для розвитку біоекономіки провінції й підвищення конкурентоспроможності цього регіону [5, с. 371].

В останнє десятиліття поряд із регіональними кластерами став активно використовуватися принцип організації дослідних кластерів за галузевим принципом. Ініціатором цього процесу є федеральний уряд. Основою для інвестування федеральних коштів у дослідницькі програми є наукові секторальні стратегії, розроблені Мінсільгосппродом Канади за участю представників галузі (бізнес, академічні кола). Стратегії орієнтовані на певні види товарних груп: корми і виробництво яловичини, зернові й бобові, олійні культури, садівництво, молочне тваринництво, свинарство, птахівництво й виробництво інших видів домашніх тварин, біопродукти, продукти харчування. Низка стратегій охоплює міждисциплінарні проблеми: продуктивність агроєкосистеми і здоров'я, біорізноманіття й біоресурси. Кожна стратегія визначає напрями НДДКР і передачі технологій згідно з чотирма стратегічними цілями: підвищення продуктивності сільського господарства, поліпшення екологічних показників, удосконалення якості сільськогосподарських товарів для продовольчого та непродовольчого використання; усунення можливих загроз під час функціонування агропродовольчих ланцюжків (ланцюжків створення доданої вартості) [6].

У рамках діючої з 2013 року п'ятирічної національної програми з розвитку агропромислового комплексу «Прискорення зростання 2» (Growing Forward 2) є підпрограма з інновацій «AgriInnovation Program», що передбачає формування сільськогосподарських наукових кластерів за секторальною ознакою (Agri-Science Clusters). Під час реалізації цієї ініціативи федеральний уряд надає фінансову підтримку проектам, що стимулює державно-приватне партнерство в інноваційній сфері АПК й впровадження результатів наукових досліджень в аграрну практику [6].

Ініціатива зі створення сільськогосподарських наукових кластерів продовжує реалізацію аналогічного проекту в попередньому п'ятирічному національному плані «Прискорення зростання» (2008–2013 роки). Кластери являють собою національні партнерські платформи для проведення НДДКР у певних секторах АПК та розглядаються як моделі координації нау-

ково-технічного потенціалу держави, бізнесу й наукових кіл відповідно до галузевих стратегій і пріоритетів, узгоджуються з ринком і споживчими перевагами. Координаторами проведення НДДКР у кластерах є представники галузі в основному в особі галузевих асоціацій. Приватний сектор фінансує від 25 до 50% витрат на дослідження в рамках кластерів.

Натепер в АПК Канади діють чотирнадцять сільськогосподарських наукових кластерів, із них відновлено роботу десяти створених раніше в рамках програми «Прискорення зростання» (2008–2013 роки) кластерів з досліджень у галузі рослинництва (пшениця, канола і льон, бобові, овочеві та плодові культури), тваринництва (м'ясне скотарство, молочна галузь, птахівництво, свинарство), а також із досліджень у декоративному садівництві й органічному землеробстві. Створено чотири нові кластери: з досліджень ячменю, щодо поліпшення генетики польових культур, агро-науковий кластер у галузі біоіндустрії і кластер інновацій у харчопереробній галузі [7, с. 102].

Як приклад можна навести організацію кластера з досліджень в органічному сільському господарстві (Organic Science Cluster). Витрати федерального уряду на реалізацію 37 наукових проектів у рамках цього кластера становлять 8 млн дол., приватного сектора – 2,7 млн дол. Дослідження проводяться з польовими та плодоовочевими культурами, вивчаються способи боротьби зі шкідниками й хворобами рослин і тварин, розглядаються питання отримання нових видів продукції з доданою вартістю. У роботі беруть участь чотирнадцять науково-дослідних центрів федерального Міністерства сільського господарства і продовольства, розташовані в усіх провінціях Канади, за винятком Ньюфаундленда й Лабрадору, дослідні лабораторії з одинадцяти університетів Британської Колумбії, Альберти, Саскачевану, Манітоби, Онтаріо, Квебеку, Нової Шотландії, а також 65 приватних компаній, включаючи підприємства з переробки сільськогосподарської продукції. Координацію всіх робіт у рамках кластера здійснює Канадський центр з органічного сільського господарства (Organic Agriculture Centre of Canada) в Університеті Дальхаузі (провінція Нова Шотландія) за дорученням Федерації з органічного сільського господарства Канади (Organic Federation of Canada) [8].

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Переваги партнерства і співпраці в рамках сільськогосподарських наукових кластерів очевидні, оскільки кластери орієнтовані на виробництво й відображають найбільш пріоритетні потреби галузі. Вони забезпечують програмування й ефективне державне фінансування наукових досліджень з метою підвищення конкурентоспроможності сектора, а також заохочують використання експертизи державних наукових установ і дослідників, які в них працюють. Кластери сприяють більш раціональному використанню ресурсів і прискорюють інноваційний процес в АПК за допомогою кооперативних досліджень, формування знань серед кількох інститутів і гравців і поширення передового досвіду.

Список використаних джерел:

1. Анохина М., Мочальников В. Кластерные технологии и экономический рост. *Проблемы теории и практики управления*. 2013. № 6. С. 58–64.
2. Адамова К.З. Кластерная политика как инструмент повышения конкурентоспособности национальной экономики. *Вестник Саратовского государственного технического университета*. 2009. № 38. С. 172–177.
3. Горетов И.Н. Инноваторы-кормильцы – кластеры в АПК как перспективная форма организации производства. *Креативная экономика*. 2008. № 8. С. 55–60.
4. Гусенко О.С. Развитие промышленно-инновационных кластеров у краінах Європи: стан та перспективи. *Вісник соціально-економічних досліджень*: зб. наук. праць Одеського національного економічного університету. Одеса, 2013. Вип. 1 (48). С. 202–208.

5. Шульга П.С., Григорьева Е.Е. Развитие кластера сельскохозяйственной биотехнологии в провинции Саскачеван (Канада). *Никоновские чтения*. 2010. № 15. С. 371–372.
6. Overview of Science and Technology Branch Sector Science Strategies. *Agriculture and AgriFood Canada*. URL: <http://www.agr.gc.ca/eng/aboutus/planning-and-reporting/overview-of-scienceand-technology-branch-sector-sciencestrategies/?id=1405554689843> (дата звернення: 05.02.2019).
7. Григорьева Е.Е. Научное обеспечение агропромышленного комплекса Канады. *США и Канада: экономика, политика, культура*. 2016. № 7. С. 95–110.
8. Organic Science Cluster II (2013-2018). Organic Agriculture Centre of Canada. URL: <http://www.dal.ca/faculty/agriculture/oacc/en-home/organic-sciencecluster/OSCII.html> (дата звернення: 06.02.2019).